

HOOFDSTUK I I

De stranding

*Hoe het CDA de verkiezingen, de macht
en de kroonprins verloor*

Diep in de nacht van donderdag 7 op vrijdag 8 april loopt Frits Wester in de wandelgangen van de Tweede Kamer zijn collega Jan Schinkelshoek tegen het lijf. Zijn voormalige baas, nu persvoorlichter van minister Hirsch Ballin, heeft een vraag. 'Waar ben je morgen?' 'Thuis', antwoordt Wester. Op vrijdag vergadert de Kamer niet, en hij wil een vrije ochtend nemen. 'Hou je maar liever beschikbaar', zegt Schinkelshoek. 'Er staat misschien iets vervelends te gebeuren; ik kan je alleen niet vertellen wát.'

Het is geen toeval dat de twee voorlichters op dat tijdstip nog in de Kamer zijn. Vanaf twee uur 's middags heeft het parlement gedebatteerd over de IRT-zaak, waarbij zowel Hirsch Ballin als minister Van Thijn zware kritiek te verduren kregen. In de loop van de avond is een motie van afkeuring ingediend tegen Hirsch Ballin. Hij is als minister van Justitie medeverantwoordelijk voor de falende controle op het Interregionale Recherche Team, waarover in januari nogal wat commotie ontstond. Het is nu drie uur. Zojuist heeft de Kamer die motie verworpen. De CDA-fractie heeft serieus overwogen haar te steunen en Hirsch Ballin te laten vallen, maar heeft daar op het laatste moment van afgezien. Wel komt er een parlementair onderzoek naar de opsporingsmethoden die de recherche gebruikt in de strijd tegen de zware misdaad, omdat er ernstige twijfel is gerezen over de toelaatbaarheid daarvan. Toen Hirsch Ballin en Van Thijn twee weken eerder, op 21 maart, een onderzoeksrapport over de IRT-zaak ontvingen, was meteen al duidelijk dat deze zaak ernstige politieke consequenties kon hebben. In het weekeinde van 26 en 27 maart heeft Hirsch Ballin aangeboden af te treden, maar dat heeft de

premier – die toen zelf net zijn ‘dynamiet-concept’ in de prullenbak had gegooid – hem uit zijn hoofd gepraat. Nu de motie van wantrouwen van tafel is, lijkt de kou uit de lucht. Slechts tijdelijk, zo zal anderhalve maand later blijken: eind mei, enkele weken na de verkiezingen, worden zowel Hirsch Ballin als Ed van Thijn alsnog tot aftreden gedwongen.

Wat Schinkelshoek Wester deze nacht niet mag vertellen, is dat Hirsch Ballin tijdens het debat de mededeling heeft gekregen dat de Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst (FIOD) de volgende ochtend een actie zal ondernemen die politiek gevoelig ligt. Het gaat om een inval bij ene Arie Valkenburg, voormalig eigenaar van een textielonderneming in Scherpenzeel. Deze heeft zijn onderneming in 1989 verkocht en de miljoenenopbrengst ondergebracht in een financiële beheersmaatschappij, genaamd Arscop. Dit alles zou niemand interesseren, ware het niet dat Arie Valkenburg een oom is van Janneke Brinkman-Salentijn. Op zijn verzoek is zijn aangetrouwde neef Elco in 1992 commissaris van Arscop geworden. En nu wordt Arie Valkenburg verdacht van belastingfraude.

De volgende ochtend rond half tien ontvangt Frits Wester een telefonische tip. Het KRO-televisieprogramma ‘Reporter’ zal die avond uitgebreid verslag doen van de Arscop-kwestie. Wester schrikt zich een ongeluk. Via Jan Schinkelshoek krijgt hij bevestiging van het bericht over de inval; deze vertelt hem ook dat Justitie op datzelfde moment probeert Brinkman te bereiken. Vervolgens belt hij in allerijl de eindredacteur van ‘Reporter’, Fons de Poel, die hem het aanbod doet Brinkman direct na de uitzending ruimte te geven voor een reactie. Dan begint hij, aannemende dat Elco hem zo wel zal bellen, aan enkele achterstallige huishoudelijke karweitjes. Maar Brinkman belt niet. Het loopt al tegen half twaalf als Wester zijn ongeduld niet meer kan bedwingen en, staande in zijn onderbroek naast de strijplank, de telefoon pakt. Brinkman neemt in alle rust op. Wester zegt: ‘Je hebt het gehoord?’ ‘Ik heb niks gehoord’, antwoordt Brinkman. Trillend op zijn benen, als bracht hij een overlijdensbericht over, doet Wester verslag. Het staat vast dat hierover een rel zal ontstaan; het Journaal zit al bij de KRO om de opnamen te bekijken en zal hier zeker een groot *item* van maken. Brinkman zwijgt geruime tijd, en zegt dan: ‘Ook dat nog, ook dat nog.’ Het is vijftieng dagen voor de Tweede-Kamerverkiezingen. Het

CDA heeft in de peilingen een dieptepunt bereikt. Hij wordt al wekenlang geteisterd door negatieve publiciteit en hij is er heilig van overtuigd dat Lubbers hem wil afzetten om zelf weer op het toneel te verschijnen. En nu komt er nog een bezoeking bij.

Tien minuten later belt hij Wester terug. Ze spreken af elkaar te ontmoeten in de Tweede Kamer. Daar aangekomen probeert Wester de KRO zover te krijgen dat hij nog diezelfde middag samen met Brinkman het ruwe materiaal van de uitzending kan zien. Dat weigert de omroep: ze kunnen de gemonteerde versie om half acht 's avonds bekijken, twee uur voor de uitzending. Intussen blijkt Elco Brinkman ten prooi aan verwarring. Hij wil zich het liefst aan alles onttrekken, maar Wester bezweert hem dat hij iets moet *doen*. 'Ze zullen je achtervolgen tot in je tuin, Elco', zegt hij. Via de telefoon geeft kamerlid en vertrouweling Hans Hillen, die door Frits Wester is ingeschakeld, Brinkman echter het tegengestelde advies: doe niets, ga niet in de verdediging, speel niet je eigen advocaat.

Rond die tijd komt *NRC Handelsblad* uit. Jaap van der Ploeg van de Rijksvoorlichtingsdienst onderbreekt de ministerraad om hem uit te delen. De krant was 's morgens door de KRO in vage termen uitgenodigd voor een belangrijke pers-viewing, maar is alvast zelf op onderzoek uitgegaan. Met succes, want de *NRC*-verslaggevers zijn erin geslaagd binnen een paar uur het verhaal te achterhalen, en ze brengen het prominent op de voorpagina. Ruud Lubbers maakt zo snel mogelijk een einde aan de vergadering en snelt weg om Brinkman te bellen. Ook vanuit het partijbureau en het Torentje klinkt nu per telefoon: geef geen commentaar. Lubbers laat weten dat hij in zijn wekelijkse tv-optreden 'schande' over de KRO zal roepen: deze uitzending, zo kort voor de verkiezingen, kan toch alleen als een 'actie beschadiging lijsttrekker CDA' worden gezien!

Ondanks de negatieve adviezen van alle anderen laat Brinkman zich toch door Wester overhalen tot het afleggen van een verklaring voor het Journaal van RTL-4, waarin hij spreekt van een 'misselijkmakende hetze' en een 'schandelijke en ongefundeerde beschadigingsactie'. Zodra de opnamen door RTL-4 buiten op het Plein gemaakt zijn, loopt hij met Wester naar de NOS-studio aan het Lange Voorhout. Het loopt tegen vijf uur in de middag. Onderweg gaat Westers zaktelefoon. Het is Hillen, die Brinkman nog een keer op het hart drukt: geef geen commen-

taar. De kroonprins besluit nu dit advies te volgen. Om zes uur maakt het NOS-Journaal uitvoerig melding van de Arcscop-affaire, zonder Brinkman.

Vanaf dat moment begeleidt niet Wester maar Hillen de publiciteit rond de Arcscop-zaak. Deze oud-journalist en oud-voorlichter meent dat hier sprake is van een *blessing in disguise*, een unieke mogelijkheid om een *underdog*-effect te bewerkstelligen. Tot nu toe heeft de CDA-aanhang geen duidelijk waarneembare aanstoot genomen aan de kritische wijze waarop de media Brinkman bejegenen, maar de KRO-uitzending kan daar verandering in brengen en het gevoel oproepen dat nu niet alleen de lijsttrekker, maar ook het CDA zelf op een *unfaire* manier wordt behandeld. Zo kan de verdeeldheid omslaan in nieuwe eensgezindheid. Tegen deze achtergrond adviseert Hillen Brinkman een houding aan te nemen die een premier-inspe waardig is: toon evenwicht en bedachtzaamheid, handel niet paniekerig, neem geen overhaast besluit je commissariaat neer te leggen, en laat de zaak eerst grondig onderzoeken door respectabele deskundigen.

Om zeven uur begeeft Brinkman zich naar een dineetje in het Promenade Hotel, een jaar eerder nog een van de vele decors voor de bami-crisis. Het is een bijeenkomst die al eerder is afgesproken, ter voorbereiding op de laatste fase van de campagne. Tot dan toe is er geen enkele regie in de wijze waarop de top van de CDA-lijst zich in de publiciteit manifesteert. Nummer 2, Yvonne van Rooy, heeft zich nauwelijks laten zien; nummer 3, Ernst Hirsch Ballin, is volledig in beslag genomen door de IRT-zaak en kampt bovendien al enkele weken met ernstige rugklachten. Nu de campagne op volle toeren zal raken en Elco Brinkman na het weekeinde met een bus door het land gaat rijden, moeten er afspraken worden gemaakt. In een apart eetzaaltje verzamelen zich in totaal negen mensen: naast Brinkman, Van Rooy en Hirsch Ballin zijn dat kamervoorzitter Wim Deetman (nummer 4 op de lijst), staatssecretaris Enneüs Heerma (nummer 5), en de kamerleden Frans Wolters en Jaap de Hoop Scheffer (de nummers 7 en 8), waarnemend partijvoorzitter Tineke Lodders, en Luck van Leeuwen, de fractieleider in de Eerste Kamer. Het is een gezelschap dat wordt overheerst door angst, ambitie, onzekerheid en wantrouwen, maar waarvan de leden elkaar op een merkwaardige wijze in een houdgreep heb-

ben. Laten we ze nalopen. Tineke Lodders is van plan deze avond te spreken over het inzetten van een nieuwe kandidaat-premier naast Brinkman, mogelijk Lubbers. Yvonne van Rooy vindt, in het voetspoor van Ruud Lubbers, dat Brinkman zou moeten aftreden; terwijl Ernst Hirsch Ballin steeds voorstander is geweest van Lubbers' eerste plan: het meervoudig lijsttrekkerschap. Heerma heeft openlijk kritiek geuit op Brinkmans campagne-stijl. Er zijn dus vier voorstanders van het 'afzetten' van Brinkman. Dat Tineke Lodders een van hen is weet niemand, terwijl twee anderen betrekkelijk weinig gezag genieten: Van Rooy omdat ze een protégé van Lubbers is, en Hirsch Ballin, die door de IRT-affaire toch beschadigd is. De vierde – Heerma – zit in een gevoelige positie, omdat hij hoopt in een volgend kabinet terug te keren.

Daartegenover staan twee voorstanders van het handhaven van Brinkman: Van Leeuwen en De Hoop Scheffer. Bij deze laatste speelt eveneens persoonlijke ambitie een rol: de buitenspecialist van de CDA-fractie is al eens in beeld geweest voor een overstap naar het kabinet en hoopt in een kabinet-Brinkman een ministerspost te bemachtigen. Brinkman zal immers ongetwijfeld veel nieuw talent binnen willen halen. De laatste twee aanwezigen hebben geen duidelijk standpunt. Frans Wolters houdt zich op de vlakte, en ook bij hem speelt eigenbelang een rol. Hij wil wel fractieleider worden, en dat kan alleen als Brinkman vertrekt – hetzij naar een kabinet, hetzij uit de politiek. De positie van Wim Deetman ten slotte is ook tweeslachtig. Deze heeft de stille wens dat hij wellicht degene kan worden die in plaats van Brinkman als kandidaat-premier het slot van de campagne in gaat. Waarschijnlijk weet hij dat Lubbers hem op zijn lijstje heeft staan. Het is dus in zijn belang Brinkman weg te werken.

De Arscop-zaak maakt de situatie alleen maar ingewikkelder. De hele avond domineert die het gesprek. Brinkman begeeft zich verschillende keren naar de keuken voor het plegen van telefoontjes, onder andere met jurist en CDA-Eerste-Kamerlid Jaap Glasz, die hem namen geeft van deskundigen die een onafhankelijk onderzoek zouden kunnen verrichten. Naar de KRO-uitzending, die om half tien begint, kijkt het gezelschap niet – Brinkman zelf zal haar pas laat die avond bij Frits Wester thuis zien. Kern van het 'Reporter'-verhaal, voor zover het Brink-

man aangaat, is dat zijn *beoordelingsvermogen* ter discussie wordt gesteld. Het onderzoek van de FIOD richt zich weliswaar op de periode 1985-1990, toen Brinkman nog geen commissaris was, maar het is voor een kroonprins en beoogd premier natuurlijk uitermate onverstandig zich in te laten met een belastingontduiker. 'Reporter' meldt dat Arie Valkenburg al lang als zodanig bekend stond: in 1985 had hij wegens dergelijke praktijken een schikking moeten treffen met de belastingdienst. Brinkman had dus kunnen weten dat zijn oom met zwart geld werkte. Wat de uitzending extra pijnlijk maakt, is dat er zelfs een paar CDA-kamerleden in optreden. 'Reporter' heeft hen, en enkele deskundigen, geïnterviewd over het onderwerp 'commissariaten', zonder hen over het geval-Brinkman zelf in te lichten. Hun antwoorden houden duidelijke kritiek in. Zo zegt Gerrit Gerritse: 'Met je familie moet je geen zaken doen.'

Terwijl Brinkman af en toe wegloopt, spreekt het gezelschap in het Promenade Hotel zo goed en zo kwaad als het gaat af wat de diverse lijststoppers de daaropvolgende weken zullen gaan doen. Intussen vraagt Brinkman zich af wanneer het door hem zo gevreesde thema ter tafel zal komen. Maar niemand bindt de kat de bel aan, tot het tegen half tien loopt, het tijdstip van de Arscop-uitzending. Dan komt de mogelijkheid aan de orde Lubbers te vragen een actievere rol in de campagne te spelen en een paar toespraken te houden. Tineke Lodders stelt, met de moed der wanhoop, dan toch de vraag: 'Helpt het wanneer je Brinkman zou laten aankondigen: ik ben de lijsttrekker van het CDA, daar ga ik ook voor, maar ik zie mijzelf - als het CDA de grootste partij wordt - niet als beoogd premier?' Brinkman stelt meteen de vertrouwenskwestie: 'Als Ruud het nog een keer wil doen, mij best. Maar dan stap ik vanavond nog op. Jullie kunnen het krijgen zoals je het hebben wilt, maar ik ben wèl de kandidaat-premier.' Van Leeuwen begint een lang betoog, waarin hij duidelijk van zijn steun aan Brinkman getuigt. Ook Deetman spreekt - tot verrassing van degenen die zijn ambities kennen - een klare afwijzing van de wisseling uit. Van de overigen gaat niemand hier tegen in, behalve Hirsch Ballin, die op subtiële wijze te verstaan krijgt dat hij de partij toch iets schuldig is. Zo slaat de balans, die aanvankelijk in Brinkmans nadeel leek, toch in zijn voordeel door. Het is een vertrouwensvotum dat voorname-lijk is gebaseerd op zwijgen, maar het is er een.

Rond een uur of elf treedt Lubbers op in 'Den Haag Vandaag'. Hoewel hij voorstander is van het terugtreden van Brinkman, ziet ook hij de KRO-uitzending als een tè vergaande, laffe aanval. Hij rept van 'nieuws- en stemmingmakerij' en van een 'vieze smaak in de mond'. Gestimuleerd door deze uitspraak, Brinkmans reactie en de bemoeienissen van Hans Hillen, ontwikkelt zich de dagen daarop een ware anti-KRO stemming. Niet de vraag naar Brinkmans beoordelingsvermogen, maar het 'suggestieve' karakter van de uitzending komt centraal te staan. Hillen zegt openlijk zijn lidmaatschap van de omroep op. KRO-voorzitter Gerrit Braks, de voormalig CDA-minister van Landbouw, komt in de knel. Eerst stelt hij zich achter de programmamakers op, maar op zondag 10 april zegt hij in 'Het Capitool' dat de Raad voor de Journalistiek de uitzending van 'Reporter' maar eens moet toetsen aan de journalistiek-ethische gedragsregels.

Ruud Lubbers heeft inmiddels van Tineke Lodders gehoord wat er vrijdagavond is 'besloten'. Op maandag 11 april schrijft hij een uitvoerige vertrouwelijke brief aan Luck van Leeuwen en Wim Deetman. Hij laat kopieën verzenden aan Lodders, Yvonne van Rooy, en zijn politieke vriend Willem Scholten, de vice-president van de Raad van State. In de brief geeft hij zijn weergave van de gebeurtenissen sinds het najaar van 1993. In zinnen gevuld van bitterheid en teleurstelling verhaalt hij van het Buurmeijer-debat in november, dat hem zijn vertrouwen deed verliezen. Hij herinnert aan zijn voorstellen van december: het breken met Wester, het spreiden van het lijsttrekkerschap, het tijdelijke partijvoorzitterschap van hemzelf. Allemaal afgewezen, omdat Brinkman bang was dat dit soort stappen opgevat zou worden als gebrek aan vertrouwen. Begin 1994 hadden de lastenverlichting en het lichte herstel van het vertrouwen in het regeringsbeleid, zoals dat uit opiniecijfers bleek, alsnog het vooruitzicht geopend om toch nog, op het nippertje, aan een goede verkiezingsuitslag te komen – net als in 1986. Maar Brinkman en de fractie hadden het goede nieuws genegeerd en waren verkramppt blijven proberen de koers nog verder naar rechts te verleggen. Het AOW-debâcle markeerde het moment waarop de laatste kans op goede verkiezingen definitief verkeken was, aldus de premier. Bij de ideeën die hij daarna leverde – Andriesen als kandidaat-premier, de handdoek in de ring werpen, Elco vervangen door Deetman – had hij voorzichtigheid betracht.

Hij schrijft dat hij daarmee poogde 'de bij de top van de fractie levende vrees weg te nemen dat er geen andere oplossingen zouden zijn dan Elco of toch weer ikzelf als door het CDA beoogd premier'. En hij besluit emotioneel: 'Ziehier het relaas, dat voor jullie niet nieuw is. Hoe een volkspartij zich laat marginaliseren, omdat het "wij horen bij elkaar" niet meer zichtbaar gemaakt wordt. Wat mij rest is te bidden. Dat valt mij – ondanks al mijn zondigheid – niet zwaar.'

Diezelfde maandag stapt Elco Brinkman in de luxueus ingerichte touringcar die hem drie weken lang door het land zal rondrijden. Uit opiniepeilingen blijkt dat de PVDA een opwaartse trend te pakken heeft; voor het CDA is dat bepaald niet het geval. De volgende woensdag begint de partij officieel haar campagne met een manifestatie in Kerkrade. De verkiezingsleuze is lang en de naam Brinkman ontbreekt erin: 'Een groot karwei vraagt om een sterke partij'. De PVDA daarentegen legt juist alle nadruk op haar lijsttrekker: 'Kies Kok'. De sociaal-democraten hebben tevoren onderzoek laten doen, waaruit is gebleken dat zij over twee belangrijke *assets* beschikken: Wim Kok en – nog steeds – een identiteit van sociale rechtvaardigheid. Dat laatste moest wel worden opgepoetst, maar daar heeft Elco Brinkman een handje bij geholpen. Door zijn harde uitspraken over bevrozing en het aanpakken van de uitkeringen heeft de PVDA bijna als vanzelf weer een wat 'socialer' gezicht gekregen.

Lubbers besluit op het allerlaatste moment gehoor te geven aan een verzoek van Tineke Lodders om in Kerkrade op te treden. In zijn speech waarschuwt hij de kiezer voor de PVDA, die weer naar links zou willen afbuigen. Erg overtuigend klinkt dit niet, en het is ook in strijd met Lubbers' werkelijke opvatting dat de PVDA sinds het vorige najaar juist een zeer voorzichtige *cattolico*-stijl heeft en gevoelige onderwerpen mijdt. Desondanks meent hij op deze wijze het beeld te kunnen oproepen dat hij Brinkman en diens politieke lijn steunt. Maar dat pakt anders uit. In de eerste plaats is hij degene die alle tv-journaals en krantenkoppen haalt, niet de lijsttrekker. Bovendien is zijn toespraak voor de goede verstaander tevens een verkapte waarschuwing aan Brinkman, want hij zegt óók: 'We moeten de goede resultaten van de afgelopen jaren niet laten wegspoelen.' Wat Brinkman zelf in Kerkrade zegt, steekt bleek af tegen Lubbers' vuurwerk. Geëmotioneerd bedankt hij degenen die hem na de Ars-

cop-zaak bloemen, kaarten en fruitmanden hebben gestuurd. Intussen speculeren tal van CDA'ers openlijk over de mogelijkheid dat hun partij in de oppositie zal belanden.

De twintig dagen die nu volgen zijn voor het CDA één grote ramp. Brinkman komt voortdurend uiterst gespannen over. Op 14 april geeft hij samen met twee juridische hoogleraren een persconferentie, waarin hij vertelt dat hij geen reden ziet zijn commissariaat bij Arscop neer te leggen. Hij zegt bij zijn aantreden in die functie de jaarrekeningen van de drie voorgaande jaren te hebben bekeken. Daar stond niets in wat aanleiding gaf om te denken aan onregelmatigheden. Zijn verklaring is helder, maar als de pers hardnekkig doorvraagt of Arie Valkenburg nu wel of niet persoonlijk bij zwart-geldhandelingen betrokken was, blijft hij drie kwartier lang ontwijkende antwoorden geven. Het lukt hem niet zijn 'onwetendheid' geloofwaardig te laten klinken. Overigens heeft hij de beslissing om vooralsnog commissaris te blijven, genomen tegen de wens van Tineke Lodders en het dagelijks bestuur. Hij volgt hierin opnieuw het advies van Hillen, die meent dat hij zich als kandidaat-premier crisisbestendig moet tonen.

De volgende dag presenteert 'Nova' enquêtecijfers waaruit blijkt dat niet meer dan een kleine zes procent van de kiezers Brinkman als de nieuwe premier ziet; Kok scoort veel beter met 23,5 procent. Onmiddellijk daarop komt Ruud Lubbers in het programma aan het woord. Hij spreekt beheerst, afstandelijk; er is niets van zijn onderliggende gevoelens zichtbaar. In reactie op de enquête zegt hij dat Wim Kok als premier 'niet slechter' zou zijn dan Elco Brinkman. Dit zou uit te leggen zijn als een ondersteuning van Brinkman, maar hij zaait twijfel door toe te voegen dat hij het jammer vindt dat 'in Nederland een lijstaanvoerder ook automatisch kandidaat-premier is'. Pas als *NRC Handelsblad* dit alles de volgende dag voorziet van de kop 'Lubbers laat Brinkman keihard vallen', krijgen zijn woorden werkelijk *impact*.

De premier en de lijsttrekker belanden nu in een fase van 'ruziën via de media'. De rondtoerende Brinkman heeft het bewuste gesprek niet gezien, maar met hem meereizende journalisten vragen uiteraard om een reactie. Hij vindt eigenlijk dat Lubbers zich, zoals oorspronkelijk afgesproken, buiten de campagne zou moeten houden, of hooguit één of twee keer zou

moeten optreden. Nu de premier zich op aandrang van Tineke Lodders en het dagelijks bestuur toch veel actiever inzet, moet Brinkman aanzien hoe Lubbers keer op keer alle aandacht naar zich toetrekt door dingen te zeggen die onmiddellijk als negatief voor hem worden uitgelegd. Zonder zelf de precieze toedracht van het 'Nova'-interview te kennen, zegt de lijsttrekker op zaterdag via het NOS-Journaal, vanaf de boot naar Terschelling: Lubbers heeft kennelijk 'zekere moeite het stokje over te geven'. Zijn toon is quasi-luchtig, maar de ingehouden woede is voelbaar. Hij herhaalt wat hij een week eerder in besloten kring heeft gezegd: 'De kandidaat-premier, dat ben ik.' Het is voor het eerst dat hij zichzelf openlijk als zodanig betitelt.

Vervolgens wordt Lubbers weer razend, vooral omdat Brinkman niet eerst contact met hem heeft opgenomen. 'Een kwaadsappige reactie', laat hij zich tegen een vertrouweling ontvallen, waaruit een 'latent vijandbeeld' van Brinkman jegens hem spreekt. Hij besluit dat weekeinde zijn toezegging de campagne te steunen met enkele optredens *stante pede* weer in te trekken. 'Ik doe niets meer', laat hij Tineke Lodders weten. Maar op maandagochtend laat hij zich door Lodders, Van Rooy en Deetman toch weer overhalen. Intussen krijgen zelfs de media die steeds de scherpste kritiek op Brinkman hadden, als gevolg van Lubbers' uitspraken medelijden met de geplaagde lijsttrekker. Hier en daar valt te lezen dat Lubbers met zijn uitspraken in 'Nova' het CDA een slechte dienst heeft bewezen. Maar andere partijgenoten doen dat ook. Op woensdag 20 april blijkt dat Wim Deetman zijn ambities niet langer verborgen houdt. Tegen *Vrij Nederland* heeft hij gezegd dat hij beschikbaar is voor een eventueel premierschap, 'mocht er een beroep op mij worden gedaan'.

Het CDA-electoraat is inmiddels in verwarring. De belangrijkste opiniepeilingen geven geen eenduidig beeld meer. Over het herstel van de PVDA en over het te verwachten goede resultaat van de VVD en D66 zijn ze het in grote lijnen wel eens. Maar over het CDA niet. Volgens het NIPO zakt de partij naar 28 zetels, vrijwel een halvering; volgens InterView echter is ook zij nu aan herstel begonnen. Tegelijkertijd blijkt uit een enquête van het blad *De Boerderij* dat nog maar dertig procent van de boeren op het CDA wil stemmen, tegen zestig procent in 1989. De campag-

ne zelf ontardt steeds meer in gekrakeel, niet alleen binnen het CDA, maar ook tussen die partij en de andere grote drie. Wim Kok windt zich op wanneer Ruud Lubbers in zijn wekelijkse persconferentie kritiek op de PVDA spuit. Daar is het gesprek met de minister-president niet voor, vindt de PVDA-leider; dat dient voor het geven van toelichting op het kabinetsbeleid.

Ernst Hirsch Ballin haalt zich zelfs de woede van alle drie de concurrerende partijen op de hals. Op een verkiezingsbijeenkomst in Breda zegt hij: 'Er mag nooit een situatie ontstaan waarbij ernstig zieke mensen zich te veel gaan voelen. Er mag nooit een sfeer groeien waarin ouders met een mongooltje als kind zich als het ware moeten excuseren dat ze het kind niet hebben laten wegmaken. Ook, nee, juist het zwakke, kwetsbare leven moet worden beschermd. [...] De partijen die dit willen wegdrücken als privé-zaak marcheren op de weg van vervlaking die ons al zoveel onheil heeft gebracht.' Ed van Thijn, Hans van Mierlo en Frits Bolkestein reageren als door een wesp gestoken. Ze vinden dat Hirsch Ballin het doet voorkomen alsof alleen het CDA zich bezighoudt met ethische vraagstukken, en alsof een regering zonder die partij zou leiden tot een moreel niemandsland. De media registreren onmiddellijk hun reacties: Van Mierlo zou hem wel de 'oren van zijn hoofd willen trekken', Van Thijn noemt zijn uitspraken 'fundamentalistisch' en zegt dat hij het heel moeilijk vindt ooit nog met hem in een kabinet te zitten; Bolkestein stuurt een uitvoerige open brief rond.

Getroffen door deze kritiek en doordat Brinkman zijn nummer 3 op de lijst onvoldoende verdedigt, besluit Ruud Lubbers tijdens een spreekbeurt in Gorinchem, op vrijdag 29 april, pal achter Hirsch Ballin te gaan staan. Hij zegt op verbeterde toon dat hij bij de verkiezingen, die nog slechts vier dagen verwijderd zijn, op de nummer 3 zal stemmen. Nee, dit is niet bedoeld als diskwalificatie van Brinkman, voegt hij er veiligheidshalve aan toe. Die 'zal mij dat niet kwalijk nemen'. Wat Lubbers zich nog steeds niet realiseert, is dat inmiddels al zijn acties en uitspraken naar het criterium 'voor' of 'tegen' Brinkman worden beoordeeld – ook deze.

Die spanningsverhouding komt ook tot uitdrukking in verwickelingen rond het populaire praatprogramma van Ivo Niehe, diezelfde vrijdagavond. Niehe kondigt als zijn gasten Elco Brinkman en Ruud Lubbers aan. Vervolgens treden die

niet voor het voetlicht, en Niehe legt in geuren en kleuren uit hoe hij pas op donderdagochtend, een halve dag voor de opnamen zouden plaatsvinden, te horen kreeg dat het optreden van beide heren niet door zou gaan. Naar de ware redenen daarvoor moet het publiek blijven raden, maar in feite is de afzegging een gevolg van Lubbers' grote onzekerheid in deze periode. Binnen een week heeft hij 'nee' gezegd, zich weer laten ompraten, en op de valreep besloten dat Niehe's programma toch te veel op de personen zal zijn gericht: de verkrampte Brinkman zou wel eens slechter uit de verf kunnen komen dan hijzelf. Maar zijn toespraak in Gorinchem laat zien dat hij eigenlijk niet meer goed kan inschatten welke effecten hij oproept.

Over inhoudelijke verschillen tussen de partijen gaat het in de campagne nauwelijks meer. Het lijkt eerder een robbertje straatvechten. Alleen Wim Kok stelt zich terughoudend op. Steeds meer neemt hij de houding aan die Ruud Lubbers in 1986 en 1989 geen windeieren legde: die van de bedaagde staatsman. In de aanloop naar 3 mei geven de peilingen de PVDa nu duidelijk kans als grootste partij uit de bus te komen. Het vertrouwen van de kiezers in Wim Kok als eventueel premier is sinds januari gestegen, dat in Elco Brinkman daarentegen gedaald. Brinkman legt inmiddels de machteloze heroïek aan de dag van de kapitein van een stuurloos schip dat, slechts door de golven voortgedreven, onhoudbaar op de kust afkoerst. Er lijkt zelfs een zekere berusting over hem te komen. Hij kent zijn lot, hij blijft op de brug, en wacht op de stranding.

En die komt onverbiddelijk. Op 3 mei verzamelen prominente CDA'ers en gewone partijleden zich aan het begin van de avond in Pulchri Studio aan het Lange Voorhout in Den Haag, op een steenworp afstand van het Torentje. Brinkman bevindt zich nog in het Kuyperhuis om de prognoses en de eerste uitslagen te bekijken, samen met Lodders, Deetman, Van Leeuwen, Maij-Weggen, Van Rooy, Hirsch Ballin, De Hoop Scheffer, Wolters en enkele stafleden. Om zeven uur, direct na het sluiten van de stembus, verschijnen de eerste prognoses op de tv en tekent het drama zich in volle omvang af. Het is een complete aardverschuiving. Er valt een stilte in het gezelschap. Een onverwacht bericht komt op het scherm: premier Lubbers stelt zich officieel kandidaat voor het voorzitterschap van de Europese Commis-

sie. Men eet broodjes, en doordat de een na de ander naar Pulchri vertrekt, dunt het gezelschap geleidelijk uit. Op een gegeven moment zegt Deetman: 'Als de fractievoorzitter vanavond besluit af te treden, dan vind ik dat we daar wèl over moeten praten.' Niemand geeft een duidelijke reactie.

Om kwart voor negen begeeft Brinkman zich naar Pulchri om het verlies, dat dan wel vaststaat, te erkennen. Voor de camera's zegt hij een half uur later, met een brok in de keel: 'Ik ben diep bedroefd over dit resultaat.' De tranen schieten even in zijn ogen. De einduitslag komt neer op een verlies van twintig zetels. De PVDA wordt inderdaad de grootste partij met 37 zetels (een verlies van 12), het CDA houdt er 34 van de 54 over, de VVD wint er negen en komt op 31, D66 verdubbelt naar 24 zetels. Minstens zo'n grote verrassing vormen de twee ouderenpartijen AOV en Unie 55+, die zes, respectievelijk één zetel veroveren. Volgens een analyse die het CDA later zelf publiceert, is de nederlaag vooral te wijten aan het thuisblijven van kiezers: dat heeft acht zetels gekost. Met name jongeren en niet-gelovigen, en kiezers in de Randstad en Brabant hebben de partij de rug toegekeerd. Nieuwe kiezers hebben haar links laten liggen; alleen de ouderen zijn – ondanks het succes van de ouderenpartijen – nog relatief trouw gebleven. Ruud Lubbers troost zich sinds de verkiezingen overigens met de gedachte dat het partijbestuur er tòch goed aan heeft gedaan hem in de laatste fase van de campagne te vragen actief mee te doen. Begin april stond het CDA in de peilingen immers op 28 tot 30 zetels. Daarna zijn er vier bijgekomen.

In de nacht van 3 op 4 mei trekt het gezelschap dat eerder die avond in het Kuyperhuis bijeen was, nogmaals naar het CDA-hoofdkwartier. Van Leeuwen zegt nu: Brinkman moet aftreden. Brinkman heeft steeds geweigerd op dit onderwerp in te gaan. Hij doet dat ook nu weer. 'Ik wil doorgaan', zegt hij. 'Ik heb een opdracht gekregen en die moet ik voortzetten.' Hoewel ook Ladders vindt dat hij beter zou kunnen opstappen, drukt ze niet door. Uiteindelijk kiest het gezelschap – met instemming van Brinkman – voor de formulering dat hij fractieleider zal blijven tot het einde van de daaropvolgende formatieperiode. Dan zal een nieuw fractiebestuur worden gekozen. Het CDA is dat ook zo gewend. Het verschil is alleen: tot dan toe werd de fractievoorzitter vervolgens premier.

Op 3 mei 1994 begon Brinkmans afscheid. Driekwart jaar later, op 15 februari 1995 maakte hij bekend voorzitter te zullen worden van de werkgeversorganisatie Algemeen Verbond Bouwbedrijf en de Kamer te zullen verlaten. De tussenliggende periode was een lange lijdensweg. Een zelfgekozen lijdensweg, die hij had kunnen vermijden door meteen na de verkiezingen op te stappen en in de luwte te verdwijnen. Maar Elco Brinkman is opgegroeid met plichtsbefef, en bovendien kreeg hij de steun van zijn fractie. Toen de dertig oude (voormalige bewindslieden meegerekend) en vier nieuwe CDA-kamerleden op 4 mei in een verslagen stemming bijeenkwamen, nam de nestor, Marten Beinema, het eerst het woord. Ook hij stelde voor de fractieleider te laten aanblijven voor de duur van de formatie. De leden stemden daar in meerderheid mee in, vanuit de gedachte dat Brinkman bezwaarlijk alléén verantwoordelijk kon worden gehouden voor de nederlaag; dat waren ze met zijn allen. Bovendien kreeg hij aldus een kans zich te revancheren door de formatie met succes af te sluiten.

Ook over het tweede onderwerp heerste eensgezindheid. De CDA-fractie zou Hare Majesteit adviseren een informateur te benoemen die eerst de mogelijkheid van een paarse coalitie van PVDA, VVD en D66 zou onderzoeken. Een deel van de fractie ging ervan uit dat dat wel zou mislukken; daarna zouden de andere partijen in de een of andere combinatie ongetwijfeld op hangende pootjes weer bij het CDA komen aankloppen om te vragen of die partij toch zou willen meeregeren. Andere fractieleden meenden dat een paars kabinet voor het CDA inderdaad het beste zou zijn. Dan zou de partij zich vanuit de oppositie geleidelijk weer kunnen herstellen van de enorme klap.

Anderhalve maand later leken de 'hangende pootjes'-strategen in de fractie gelijk te krijgen. Op 27 juni mislukte de paarse formatiepoging, zodat het CDA weer een rol kon gaan spelen. Het was een tamelijk surrealistisch moment. Een paar dagen eerder namelijk was Ruud Lubbers' kandidatuur voor het voorzitterschap van de Europese Commissie mislukt. Tijdens een dramatisch verlopen topconferentie op 24 en 25 juni, op het Griekse eiland Korfoe, was gebleken dat hij vrijwel geen steun genoot, terwijl ook zijn grote concurrent, de Belgische premier Jean-Luc Dehaene, het niet had gehaald. Zo ontstond een situatie die gelijkenis vertoonde met de verwarrende periode van

vóór de verkiezingen. Het was immers mogelijk dat het CDA alsnog in de regering kwam en de premier zou moeten leveren. Dus werden de oude voorkeurslijstjes weer uit de kast gehaald en als hopeloos beschouwde ambities opgepoetst. Men wist maar nooit.

Dezelfde dag nog gaf Elco Brinkman, na zes weken van het publieke toneel te zijn verdwenen, een persconferentie. Hij glimlachte tegen de verzamelde journalisten en begon: 'Goedenavond dames en heren, het is goed elkaar weer eens te zien.' De volgende dag bracht hij zijn advies uit aan de koningin: nu moest maar eens worden gepoogd een centrum-rechts kabinet van CDA, VVD en D66 in elkaar te steken. Dat D66 daar altijd onoverkomelijke bezwaren tegen had geuit, deerde hem niet. Er was per slot van rekening nog een alternatief, waarbij het CDA evenmin kon worden gemist: een 'herstel' van de oude coalitie van CDA en PVDA, aangevuld met D66. Zo leek het even alsof de oude tijden weer waren teruggekeerd. Het kon centrum-rechts of centrum-links worden, maar het CDA zat op zijn vertrouwde plek, in het midden.

Als Brinkman al enige hoop heeft gekoesterd alsnog het premierschap te kunnen bereiken, dan was dat valse hoop. De nieuwe informatie, onder leiding van de PVDA-senator en voorzitter van de Eerste Kamer Herman Tjeenk Willink, was nog maar net van start, toen het 'rapport-Gardeniers' verscheen. Direct na de verkiezingen had het partijbestuur een evaluatiecommissie in het leven geroepen, met als voorzitter de oud-CDA-minister Til Gardeniers-Berendsen. In korte tijd had deze commissie tientallen gesprekken en een reeks regionale hoorzittingen gehouden, en haar bevindingen neergelegd in een document van een vijftigtal pagina's dat aan de openbaarheid werd prijsgegeven. Kort daarvóór hadden tweeëntwintig voormalige CDA-kamerleden alvast de toon gezet: in de pers verscheen een brief, gericht aan 'Gardeniers', vol forse kritiek op Brinkman. Daarin kwamen elementen aan de orde zoals: zijn solistisch optreden als fractievoorzitter, het gebrek aan leiding, zijn voorkeur voor externe deskundigen in plaats van fractiespecialisten, de wijze waarop hij de achterban de stuipen op het lijf joeg met harde uitspraken over het minimumloon, de AOW en de WAO, en het feit dat hij de fractie nauwelijks betrok bij de opstelling van het verkiezingsprogramma. Ook oud-partijvoor-

zitter Van Velzen kreeg er in de brief van langs, met name over zijn optreden in de AOW-kwestie en bij het samenstellen van de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer, waarop uiteindelijk te weinig mensen met herkenbaarheid in de regio's terecht waren gekomen.

Het rapport-Gardeniers was diplomatieker van toon en noemde geen namen; de erin vervatte kritiek was niettemin scherp. Net als in de brief van de oud-kamerleden moesten vooral Van Velzen en Brinkman het ontgelden. Wat Brinkman betreft: de commissie was bij de start van haar werkzaamheden bepaald niet van zins geweest hem de schuld voor het verkiezingsdebacle toe te schuiven, maar zij was door de gesprekken onder de indruk geraakt van zijn aandeel daarin. Zo vond de commissie de campagne te persoons- en mediagericht, schreef ze. 'Pas in een laat stadium werd ingezet op het overbrengen van de inhoudelijke boodschap.' Het verkiezingsprogramma was niet evenwichtig, er was een 'eenzijdige harde toon ingeslopen'. Vooral in de laatste fase, waarin de doorrekening door het CPB plaatsvond, was partijvoorzitter Van Velzen te 'solistisch' opgetreden. De commissie gebruikte het woord niet, maar het was duidelijk dat ze de gang van zaken rond het program een puinhoop vond.

Volgens de commissie-Gardeniers was het ook te gemakkelijk om de schuld voor het beeld van verdeeldheid, dat de partij op een gegeven moment vertoonde, bij de media te leggen. Dat lag toch echt aan de hoofdrolspelers zelf. Dat het CDA de afgelopen jaren steeds meer als 'arrogant' werd ervaren, noemde de commissie 'terecht'. De kritiek op Brinkmans optreden als fractieleider spoorde in grote lijnen met die van eerdergenoemde briefschrijvers. Zijn voorzitterschap had geen duidelijke koers, maar desintegratie opgeleverd. Zijn voortdurende aandrang op daadkracht had 'iets onwezenlijks' gekregen, omdat 'er geen consequenties aan werden verbonden'. Opmerkelijk genoeg kwam de commissie expliciet terug op het bami-akkoord van januari 1993 en noemde ze de suggestie 'feitelijk onjuist' dat Lubbers en De Vries Brinkman indertijd voor het blok zouden hebben gezet. Daarmee bestreed de commissie de lezing die Brinkman steeds gegeven had, en die inhield dat hij niet vrijwillig, maar onder druk van de portefeuillekwestie met het laatste voorstel akkoord was gegaan. Op premier Lubbers had de com-

missie overigens zeer weinig kritiek: zo werd zijn voorkeurstem op Hirsch Ballin slechts als 'incident' betiteld.

Tegen de achtergrond van dit rapport was het ondenkbaar dat Elco Brinkman nog veel langer een rol van betekenis kon blijven spelen. Als het CDA na het mislukken van de paarse formatie onverhoopt alsnog een informateur of formateur zou moeten leveren, dan zou een beroep worden gedaan op Frans Andriessen of een van de andere mensen wier namen ook in april al circuleerden, zo besloot het DB. Door sommigen – onder wie Deetman – werd zelfs de naam 'Lubbers' weer genoemd.

Op 6 juli kwam informateur Tjeenk Willink tot de slotsom dat het zeer moeilijk zou worden een meerderheidsregering te vormen. Daarvoor waren twee belangrijke redenen: de onwil van D66 om met CDA en VVD in zee te gaan, en de onwil van de CDA-fractie om een kabinet met PVDA en D66 te vormen. Hij stelde koningin Beatrix voor een informateur uit VVD-kring te benoemen, die zelfstandig een ontwerp-regeerakkoord zou schrijven, om dat vervolgens aan de vier fractievoorzitters voor te leggen. Misschien zou het zo alsnog lukken. Diezelfde dag raadpleegde koningin Beatrix haar adviseurs Deetman, in zijn rol van kamervoorzitter, en Willem Scholten. Vervolgens besloot ze Tjeenk Willinks advies te volgen, op één belangrijk punt na: de informateur was geen VVD'er, maar de PVDA'er Wim Kok.

Waarom de koningin deze stap zette is een kwestie van speculatie. Bij haar oordeelsvorming speelde ongetwijfeld een aantal factoren een rol. In de eerste plaats had Ruud Lubbers, met wie zij al meer dan twaalfjaar een goed en wekelijks contact had, haar vrijwel zeker uitstekend op de hoogte gehouden van de verwickelingen in het CDA. Ook haar vaste adviseur Scholten, vice-voorzitter van de Raad van State, was een politieke vriend van Lubbers. Haar tweede vaste adviseur, Deetman, was al evenzeer een *insider* in de CDA-perikelen. De opinies van deze drie hebben ongetwijfeld stevig doorgeklonken in de koninklijke burelen van het Paleis Noordeinde. Bovendien genoot Wim Kok bij de bevolking ruim vertrouwen als potentieel minister-president en kan de koningin op de hoogte zijn geweest van diens slechte relatie met Elco Brinkman. Overigens zou een regering van CDA-VVD-D66 met Brinkman als eventuele minis-

ter-president vermoedelijk ook bij Van Mierlo en Bolkestein op onoverkomelijke bezwaren zijn gestuit. Zo koos Beatrix met het aanwijzen van Kok in feite voor een hernieuwde poging een 'paarse' regering tot stand te brengen. Maar zover was het nog niet, want officieel lag de formatie open.

De dag na Koks benoeming drong Brinkman via de tv opnieuw aan op een centrum-rechtse combinatie. Hij had hierin de steun van zijn fractie, maar het standpunt was zeer tegen de zin van het partijbestuur, dat meende dat het CDA zich daarmee direct buitenspel plaatste. Begrijpelijkerwijs was het bestuur na de verkiezingsnederlaag gevoelig voor de mening van de achterban en die had blijkens peilingen een duidelijke voorkeur voor centrum-links. Bovendien: was niet een van de conclusies van de commissie-Gardeniers dat het CDA zijn sociale gezicht had verwaarloosd? Daar paste geen coalitie met de VVD bij. Tineke Ladders maakte Brinkman deelgenoot van de bezwaren van het DB, en de fractieleider ging ermee akkoord de blokkade van centrum-links te nuanceren. Ze spraken af beiden interviews te geven, waarin ze te kennen zouden geven dat er toch over zo'n combinatie te praten moest zijn. Ladders hield zich aan die afspraak, maar Brinkman niet, vermoedelijk omdat hij vanuit de fractie onder druk stond om koste wat kost aan centrum-rechts vast te houden. De fractie wilde *va banque* spelen.

Brinkmans stilzwijgen pakte totaal verkeerd uit. Onmiddellijk na het verschijnen van het interview met Ladders ontstond het – te verwachten – beeld dat hij onder curatele was gesteld. De kritiek vanuit de partij zwol nu nog verder aan. Enkele bestuursleden riepen hem openlijk op zich te beraden op zijn positie: hij kon maar beter 'tweede viool gaan spelen'. Ladders dacht in *NRC Handelsblad* al even publiekelijk na over een 'collectief leiderschap'. Brinkman reageerde met de mededeling dat de fractie achter hem stond, hetgeen ook nog steeds het geval was. Blijkbaar had hij besloten strijdend ten onder te gaan. Terwijl steeds meer partijgenoten hem politiek al dood verklaarden, wachtte hij op een Brutus.

Eind juli presenteerde informateur Kok een 'proeve van een regeringsprogramma', en hij legde dat voor aan de fracties van PVDA, CDA, VVD en D66. Het was een zwaar program, dat voorzag in achttien miljard gulden aan bezuinigingen in de komende

regeringsperiode, maar dat toch voor alle vier de partijen in principe aanvaardbaar kon zijn. Het ging er nu om wie van de fractie-leiders het eerst een fout zou maken die de anderen konden aangrijpen om hem de boot uit te duwen. En dat onderwerp diende zich al snel aan. In de 'proeve' van Kok stond: 'Het is voor de sociale samenhang van cruciaal belang dat geen wijziging wordt gebracht in de hoogte en duur van de sociale uitkeringen voor die burgers, die op bescherming van de sociale zekerheid zijn aangewezen.' In zijn reactie daarop schreef Brinkman dat hij de verantwoordelijkheid voor de uitkeringen van de overheid wilde overdragen naar de sociale partners en de gemeenten, óók waar het ging om de bepaling van hoogte en duur. Brinkman noemde dit in een toelichting een 'principiële punt', waarover echter wel te onderhandelen viel; op basis van het CDA-verkiezingsprogramma waren daar ook mogelijkheden voor. Desondanks had hij er een gevoelige PVDA-snaar mee geraakt. Met de sociaal-democraten viel te praten over 'privatisering' van de uitvoering van de sociale zekerheid, maar de overheid moest zelf de hoogte en duur van de uitkeringen blijven bepalen. Via de media maakte Jacques Wallage, inmiddels plaatsvervangend fractieleider van de PVDA, hier nogal wat ophef over.

Die laatste dagen van juli liepen uit op een schimmig spel. De CDA-fractie drong er nu bij Brinkman op aan zijn standpunt vooral niet te hoog op te spelen. Het klimaat begon duidelijk weer richting 'paars' te schuiven. Op woensdag de 27ste sprak koninklijk adviseur Willem Scholten in het gebouw van de Tweede Kamer met VVD-leider Frits Bolkestein en Elco Brinkman over de vraag hoe zij de kansen voor centrum-rechts zagen, voor het geval het toch niet tot zo'n hernieuwde paarse poging zou komen. Daarna liet Bolkestein zich opvallend positief uit over de mogelijkheid alsnog een coalitie van PVDA, VVD en D66 te vormen, terwijl Brinkman de optie van een 'nationaal' vierpartijkabinet ter sprake bracht.

Op vrijdag 29 juli, half vijf 's middags, viel het doek voor het CDA. Wim Kok maakte bekend een paarse coalitie te gaan samenstellen, de koningin had hem zojuist tot formateur benoemd. Volgens Kok waren twee redenen doorslaggevend: D66 voelde voor centrum-links noch centrum-rechts, en Elco Brinkmans bereidheid tot onderhandelen over zijn 'proeve' was net iets geringer dan die van Frits Bolkestein. Hoewel Brinkman

het liet bij het uiten van 'teleurstelling en begrip' voor het besluit van koningin Beatrix, had hij het gevoel dat hij gewoon opzij werd geschoven. Het gedoe over de hoogte en de duur van de uitkeringen was in zijn optiek gebruikt als een stok om de hond te slaan.

Ook over deze tweede keuze van koningin Beatrix voor Wim Kok kan slechts worden gespeculeerd. Er waren echter verschillende aanwijzingen dat het tussen CDA en VVD niet goed zat. Sinds de mislukking van de eerste paarse poging hadden Elco Brinkman en Frits Bolkestein veelvuldig contact gehad, met de bedoeling hun strategie op elkaar af te stemmen. Maar waarschijnlijk kwam Bolkestein – misschien mede als gevolg van Tineke Lodders' ingreep – tot het inzicht dat Brinkman te weinig gezag genoot. Belangrijker nog: ze waren het al die tijd niet eens geworden over de vraag wie hun eventuele gezamenlijke kandidaat-premier moest zijn. Dat onderwerp hadden ze angstvallig gemedend, vermoedelijk omdat beiden op zichzelf gokten. Het ontbreken van een gezamenlijke kandidaat-premier van CDA en VVD heeft vrijwel zeker een centrale rol gespeeld in de adviezen die Wim Deetman en Willem Scholten in deze slotfase aan koningin Beatrix gaven.

Na de benoeming van Kok ging het snel. Op donderdag 11 augustus bereikten de onderhandelaars Wallage, Van Mierlo en Bolkestein overeenstemming over een concept-regeerakkoord. Diezelfde dag liet Elco Brinkman aan Tineke Lodders en Luck van Leeuwen weten dat hij de daaropvolgende maandag, in een extra vergadering van de fractie over het regeerakkoord, zijn positie aan de orde wilde stellen. Aanvankelijk was het de bedoeling om pas bij de start van het kabinet, na het debat over de regeringsverklaring, een nieuw fractiebestuur te benoemen. Maar Brinkman vond dat hij dat debat niet in kon gaan zonder opnieuw uitdrukkelijk door zijn fractie als leider te zijn geaccepteerd. Dat zou die komende maandag zijn uitgangspunt zijn en, zo maakte hij kenbaar: ik wil verder. Maar Lodders en Van Leeuwen dachten daar anders over. Sinds begin juli was duidelijk dat Elco Brinkman als fractieleider en politiek leider niet te handhaven viel. Ze zeiden: als dat je plan is, dan zullen we toch moeten praten over de vraag of de partij wel voldoende vertrouwen in je heeft. En het antwoord is wat ons betreft 'nee'.

In de daaropvolgende drie dagen heeft de PTT schatten verdiend aan het CDA-telefooncircuit, dat op volle toeren draaide. In het hart van dat circuit stonden Tineke Lodders, Luck van Leeuwen en enkele Kamerkringvoorzitters, onder wie met name Wim Thuis uit Noord-Brabant. Tegen het weekeinde was duidelijk dat Lodders op ruime steun van de Kamerkringvoorzitters kon rekenen, wat overigens geen verrassing voor haar was. Bovendien brokkelde de steun voor Brinkman in de fractie af. Vier maanden later zou het dagblad *de Volkskrant* onthullen dat de fractieleider in feite op zondag zijn besluit tot aftreden nam, en wel op aandrang van zijn goede vriend Hans van den Broek, die daarvoor speciaal bij hem en Janneke – die grote moeite had met Elco's aftreden – op bezoek kwam. Of dit werkelijk de doorslag gaf? In ieder geval vond op zondagavond nog een bijeenkomst plaats, waarin Tineke Lodders, Luck van Leeuwen en Wim Thuis Brinkman opnieuw lieten weten dat de partij geen vertrouwen meer in hem had.

Op maandagochtend deed Lodders verslag aan de leden van het fractiebestuur, onder wie Frans Wolters, Alie Doelman-Pel en Ad Lansink. Die toonden zich verrast door de snelheid waarmee de gebeurtenissen zich ontwikkelden, en het gezelschap maakte de afspraak om die avond de zaak nog eens wat uitgebreider door te praten in een hotel in Zoetermeer. Tijdens de op de ochtendbespreking aansluitende fractievergadering, over het concept-regeerakkoord, stelde Brinkman als voorzitter de kwestie niet aan de orde. Op dat moment had hij zijn besluit wél al genomen, getuige het feit dat hij enkele getrouwen via een briefje op de hoogte had gesteld. Aan het eind van de fractievergadering ondernam Hans Hillen een ultieme poging Brinkman te redden – of liever: hem de kans te geven zichzelf te redden. Hillen nam het woord en vroeg om een stemming. Aangezien de meeste fractieleden onvoldoende zicht hadden op de werkelijke hoeveelheid steun die Brinkman nog genoot, was er een kans dat hun voorzichtigheid de doorslag zou geven en de fractieleider toch een meerderheid zou halen. Maar Brinkman wees Hillens voorstel af.

Bij de bespreking die avond in het Baron-Hotel in Zoetermeer was het slachtoffer zelf ook aanwezig. De sfeer in de Vechtzaal was hard, zakelijk en openhartig; van verhitte koppen of emotionele taferelen was echter geen sprake. Het fractiebestuur

ondernam een zwakke poging de leider te redden, door nog eens te benadrukken dat het falen van het CDA toch een collectieve verantwoordelijkheid was geweest. Maar het DB, onder leiding van Lodders, hield voet bij stuk. Aan het einde nam Brinkman het woord: 'Eigenlijk was ik van plan geweest dit julie nog niet mee te delen, maar ik heb besloten mij terug te trekken.'

De volgende ochtend, dinsdag 16 augustus om tien uur, betrad Elco Brinkman de fractiekamer in het gebouw van de Tweede Kamer. Hij las een korte brief voor. 'Om met elkaar als politieke partij in verschillende geledingen en opzichten een nieuwe start te kunnen maken, die vrij is van discussie over de uitvoering van eerder gezamenlijk geformuleerde afspraken en opvattingen, heb ik besloten met ingang van heden mijn fractievoorzitterschap neer te leggen.' De zakelijkheid van zijn toon en stijl accentueerden de dramatiek van het moment. Om tien voor half drie 's middags werd zijn aftreden bekendgemaakt.

De donderdag daarna vergaderde de regeerploeg van Lubbers-III voor het laatst. Diezelfde dag boog de CDA-fractie zich over de keuze van een nieuwe fractievoorzitter. Uit een peiling, in de daaraan voorafgaande dagen uitgevoerd door Wim Deetman, Marten Beinema en Frans Wolters, was gebleken dat de nummers 2 en 3 op de lijst – Van Rooy en Hirsch Ballin – niet beschikbaar waren. Er kon gestemd worden op drie kandidaten: Enneüs Heerma, Jaap de Hoop Scheffer en Wim Mateman. De beide laatsten trokken zich na de eerste stemming terug; Mateman had slechts één stem gekregen, De Hoop Scheffer zeven. Heerma behaalde de overige 26 stemmen. Maandag 22 augustus werd het kabinet-Kok beëdigd en begon het CDA aan zijn rol als oppositiepartij.